

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 t/m 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommitteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommitteerde.
- 4 De examinator en de gecommitteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinator en de gecommitteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommitteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinator en door de gecommitteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
 - 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 T.a.v. het verkeer tussen examinator en gecommitteerde (eerste en tweede corrector):
Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag

Antwoord

Scores

Opgave 1 Opiaten in de Verenigde Staten

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de neoklassieke economische opvatting over hebzucht als aanjager van economische ontwikkeling inhoudt dat als iedereen zijn eigenbelang najaagt, het welzijn voor iedereen groter wordt 1
- een uitleg dat het standpunt van de Sacklers over verantwoordelijkheid van individuen te verdedigen is vanuit de neoklassieke opvatting: in de neoklassieke opvatting van hebzucht staat voorop dat ieder de verantwoordelijkheid heeft voor het najagen van zijn eigenbelang zonder rekening te houden met de belangen van anderen 1
- een argument vanuit de verslaafde gebruikers van opiaten tegen de neoklassieke opvatting van de Amerikaanse medicijnmarkt, met het begrip 'autonomie': doordat de neoklassieke opvatting van hebzucht verslaving als businessmodel kan toelaten, wordt de vrijheid om eigen keuzes te maken ondermijnd voor degenen die afhankelijk zijn geworden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De neoklassieke opvatting over hebzucht houdt in dat zolang iedereen zijn eigenbelang najaagt, hebzuchtig is, bijna iedereen daar (financieel) beter van wordt. Hebzucht jaagt op die manier economische ontwikkeling aan en dat levert meer welzijn op voor iedereen 1
- Het argument van de Sacklers dat een verslaving de verantwoordelijkheid is van individuen en niet van degenen die een legaal product op de markt verkopen, is te verdedigen met deze neoklassieke opvatting dat iedereen zijn eigenbelang moet najaagen en dat daardoor de welvaart voor iedereen groter wordt. In die opvatting heeft immers iedereen zelf voor zijn eigen belangen de verantwoordelijkheid. Je hoeft je als farmaceut niet bezig te houden met de belangen van anderen. De belangen van anderen, de kopers en gebruikers van pijnstillers in dit geval, zijn de verantwoordelijkheid van die individuen zelf, ook als zij verslaafd raken 1
- Bij mensen die verslaafd zijn geraakt aan een opiaat is hun individuele autonomie tenietgedaan omdat ze lichamelijk afhankelijk worden van het middel en dus niet meer vrij zijn om ook weer met het middel te stoppen. Dit kan je als argument gebruiken tegen de neoklassieke opvatting van hebzucht als uitgangspunt van de vrije Amerikaanse medicijnmarkt, waarop de Sacklers zich baseren, omdat een markt die gebaseerd is op ieders eigenbelang verslaving als businessmodel kan gebruiken. Zo kan de individuele autonomie en vrijheid van anderen dus juist onderuit worden gehaald 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat de goede wil volgens Kant een absolute waarde is: de goede wil is het vermogen om zichzelf moreel te bepalen volgens rationele wetten / het enige dat onvoorwaardelijk goed is / de onmisbare voorwaarde van de waardigheid om gelukkig te zijn.

voorbeeld van een goed antwoord:

De goede wil is volgens Kant een absolute waarde omdat het het enige is dat op zich genomen goed is. De goede wil is niet goed door de gevolgen van dat willen, of om een of ander te behalen doel, maar de goede wil heeft zijn volle waarde in zichzelf.

3 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat de Sacklers volgens Kant niet hebben gehandeld volgens de specifieke eis van de wetsvorm van het goede handelen: je kunt niet redelijkerwijs willen dat het een algemene wet wordt dat patiënten van hun autonomie beroofd worden / afhankelijk worden gemaakt om er rijk van te worden.

voorbeeld van een goed antwoord:

De Sacklers handelen niet volgens de specifieke eis van de wetsvorm van het goede handelen. De maxime achter hun handelen is niet universaliseerbaar. Je kunt niet redelijkerwijs willen dat het een algemene wet wordt dat patiënten misbruikt worden zodat anderen er rijk van worden, zoals de Sacklers doen. Volgens Kant moet je mensen altijd als doel in zichzelf beschouwen, hen achten als moreel en redelijk persoon. Daar past niet bij dat je anderen willens en wetens van hun autonomie beroeft door ze een verslaving aan te smeren om zelf rijk te worden. De Sacklers handelen eerder heteronoom, ze laten zich leiden door hebzucht.

4 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 1 dat de claim van de Sacklers ‘dat hun opiaat niet verslavend is bij lage dosering’ niet waar is omdat de claim niet blijkt uit waarnemingen, maar volgens het logisch positivisme van de Wiener Kreis in principe wel wetenschappelijk is, omdat de claim wel empirisch geverifieerd kan worden.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens het logisch positivisme van de Wiener Kreis moet wetenschap gebaseerd zijn op uitspraken die empirisch kunnen worden geverifieerd. De claim dat het opiaat van de Sacklers niet verslavend is bij lage dosering zou in principe geverifieerd kunnen worden, bijvoorbeeld door te kijken naar ontwenningverschijnselen bij stoppen met het gebruik zoals in tekst 1. Alleen blijkt uit het verifiëren dat de uitspraak niet waar is, want de gedane waarnemingen laten juist zien dat het opiaat wel verslavend is.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave dat waardevrijheid inhoudt dat wetenschappelijk onderzoek alleen uitgaat van controleerbare feiten (niet van waarden), terwijl waardegebondenheid inhoudt dat waardevrijheid van wetenschap onmogelijk is 1
- een weergave van kritiek op het goedkeuren van het oiaat van de Sacklers met dit begrippenpaar: bij het goedkeuren van het oiaat heeft men zich laten leiden door waarden, terwijl wetenschap waardevrij moet zijn / alleen aan wetenschappelijke waarden gebonden moet zijn 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Waardevrijheid gaat ervan dat er in wetenschappelijk onderzoek niet mag worden uitgegaan van waarden, alleen van controleerbare feiten. Waardegebondenheid houdt juist in dat het onmogelijk is om helemaal niet van waarden uit te gaan. Ook in wetenschappelijk onderzoek zijn er bepaalde waarden die een rol spelen. Het steunen van bepaald wetenschappelijk onderzoek kan zijn ingegeven door een politiek of maatschappelijk belang, en ook individuele wetenschappers hebben bepaalde voorkeuren of een bepaald perspectief dat ze meestal niet volledig kunnen uitschakelen bij hun onderzoek 1
- Maar in het geval van het goedkeuren van het oiaat van de Sacklers kan je zeggen dat de waardegebondenheid is doorgeslagen naar de persoonlijke waarden en belangen van de inspecteur die zin had in een nieuwe baan. Dat is ten koste gegaan van de waardevrijheid; er is niet gekeken naar controleerbare feiten bij het goedkeuren 1

6 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een uitleg van MacIntyres opvatting dat praktijken zonder deugden de corrupte macht van instituties, zoals het bedrijf van de Sacklers, niet kunnen weerstaan, met:

- het onderscheid tussen externe en interne goederen: de nadruk op externe goederen – zoals winst voor het bedrijf van de Sacklers – heeft de interne goederen – de kwaliteit van de praktijk – gecorrumpeerd, want winst ging bij de Sacklers voor op het ontwikkelen van goede medicijnen 1
- een van MacIntyres deugden: met moed/erlijkheid/rechtvaardigheid hadden de Sacklers de kwaliteit van de praktijk kunnen beschermen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens MacIntyre zijn instituties gericht op externe goederen, zoals macht, status en winst. Deze externe goederen kunnen de kwaliteit en het goed geachte doel van een praktijk – de interne goederen – ondermijnen als er niet wordt gehandeld vanuit deugden. In het bedrijf van de Sacklers staat winst maken voorop, zelfs ten koste van mensen die verslaafd raken aan het medicijn waarmee ze winst maken. De macht van de institutie ‘het farmaceutische bedrijf van de Sacklers’ corrumpeert de praktijk van het maken van goede medicijnen 1
- Om deze praktijk te beschermen hadden de Sacklers de eerlijkheid moeten hebben om de verslavende werking van hun opiaat niet te verzwijgen / de moed moeten hebben om in te grijpen in de verkoop op plekken waarvan ze wisten dat er sprake was van verslaving / de rechtvaardigheid moeten erkennen van een onafhankelijke goedkeuringsprocedure van hun opiaat 1

7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat MacIntyre met zijn opvatting over praktijken het deugdbegrip van Aristoteles actualiseert met Aristoteles' opvatting dat deugdzaamheid uitsluitend bereikt kan worden binnen de polis: in praktijken wordt gehandeld vanuit deugden om gemeenschappelijke kwaliteitseisen te waarborgen (MacIntyre), zoals deugdzaamheid bij Aristoteles uitdrukking is van de mens als gemeenschapswezen, gericht op het goede voor zichzelf en anderen 1
- een uitleg dat MacIntyre met zijn opvatting over praktijken Aristoteles' deugdbegrip actualiseert met Aristoteles' opvatting dat de volkomen deugd niet is weggelegd voor de massa: bij Aristoteles kan alleen de elite dankzij haar omstandigheden de deugd ontwikkelen, en MacIntyre actualiseert dit doordat volgens hem alle deelnemers aan praktijken vanuit deugden de kwaliteit van een praktijk oefenen/bepalen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Aristoteles zijn mensen gemeenschapswezens die gelukkig zijn als ze redelijk handelen volgens de deugd. Deugdzaamheid is niet zozeer gericht op persoonlijk gewin, maar een uitdrukking van wat goed is voor familie, vrienden en gemeenschap. MacIntyre actualiseert dit met zijn begrip van praktijken als samenwerkingsverbanden waarin mensen gemeenschappelijk handelen volgens samen vastgestelde standaarden van excellentie die gewaarborgd worden door te handelen volgens deugden 1
- Volgens Aristoteles is de deugd niet voor iedereen weggelegd. Alleen wie uit de juiste, welgestelde omstandigheden komt, kan handelen volgens de deugd. Dit actualiseert MacIntyre door te stellen dat excellentie en kwaliteit alleen in de juiste omstandigheden binnen een praktijk geoefend en bepaald kunnen worden: door degenen die vanuit deugden, binnen die praktijk werkzaam zijn of waren. Daarmee is het ontwikkelen van deugden niet meer voorbehouden aan een kleine selecte elite zoals bij Aristoteles, maar toegankelijk voor iedereen die deelneemt aan een praktijk 1

8 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een verdediging van de visie dat de vrije markt de kwaliteit van zorg verbetert, met pijnstillers als voorbeeld: vrijheid op de medicijnmarkt / concurrentie tussen farmaceuten / goede afstemming van vraag en aanbod zal leiden tot een verbetering van pijnstillers 1
- een verdediging van de visie dat de vrije markt schadelijk is voor de zorg, met pijnstillers als voorbeeld: goederen/logica van zorg zijn onvergelijkbaar anders dan de goederen/logica van de vrije markt, waardoor pijnstillers kunnen worden voorgescreven om winst te maken ten koste van patiënten 1
- een argument voor een van beide visies met een opvatting over de vraag of patiënten zich wel of niet als kritische consumenten weerbaar kunnen opstellen op de vrije markt (consumptieve weerbaarheid) 1
- een argument voor een van beide visies met een opvatting over de vraag of overheden de vrijheid van de medicijnmarkt wel of niet moeten inperken met regels (begrenzing van neoliberale marktlogica) 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Tronto beschrijft enerzijds de visie dat de vrije markt de kwaliteit van zorg verbetert omdat zorg een product is en consumenten op zoek zullen gaan naar waar ze de beste zorg kunnen kopen. Dit zal zorgaanbieders stimuleren zo goedkoop mogelijk zo goed mogelijke zorg te verlenen. Zo zullen door marktwerking dus ook de beste pijnstillers worden geproduceerd, zonder vervelende bijwerkingen zoals een verslaving 1
 - Anderzijds beschrijft ze de visie dat de vrije markt schadelijk is omdat zorg niet goed te vergelijken is met andere producten op de markt. Innovatie maakt zorg niet goedkoper en sommige zorg is niet uit te drukken in geld. Bovendien gaat marktdenken uit van gezonde, rationele consumenten met voldoende kennis van zaken. Maar in de zorg is de 'consument' dit vaak niet, want ziek, invalide, piepjong of stokoud. Patiënten kunnen daarom te veel, te zware, verkeerde of verslavende pijnstillers voorgeschreven krijgen, omdat de medicijnproducent daar winst mee kan maken 1
 - Ik ben het meer eens met de visie dat de vrije markt schadelijk is voor zorg, omdat ik denk dat patiënten geen weerbare consumenten zijn. Hoe moet je je weerbaar opstellen als patiënt die pijn heeft en verslavende medicijnen krijgt? Dat is een oneerlijke verantwoordelijkheid bij een patiënt leggen. Patiënten willen kunnen vertrouwen op hun arts en beschermd worden tegen een verslaving door de juiste informatie te krijgen. Je kunt niet van patiënten met chronische pijn verwachten dat zij zich kritisch opstellen tegenover een arts die te veel pillen voorschrijft omdat hij is gezwicht voor de agressieve reclame van een hebberige farmaceut. De nadruk op winst is volgens mij slecht te verenigen met het idee van zorg. De markt zou hier dus aan regels gebonden moeten worden, bijvoorbeeld door artsen niet de mogelijkheid te geven om eindeloos verslavende medicijnen voor te schrijven, of door een verbod op reclame voor verslavende medicijnen (door farmaceuten) 2
- of
- Ik ben het meer eens met de visie dat de vrije markt de kwaliteit van zorg verbetert. Als patiënten gestimuleerd worden om zich kritisch en weerbaar op te stellen door bijvoorbeeld om een second opinion te vragen en naar alternatieve oplossingen voor hun chronische pijn te zoeken in plaats van klakkeloos te vertrouwen op de pillen die hun artsen voorschrijven, dan zullen artsen juist minder gevoelig worden voor farmaceuten die agressieve verkopers op hen afsturen. Dan zal de kwaliteit van zorg dus verbeteren, omdat de patiënten de artsen en de farmaceuten dwingen tot het maken en voorschrijven van betere medicijnen. Daarvoor kan het helpen om de neoliberale marktwetten voor het maken van reclame voor verslavende medicijnen aan banden te leggen, maar dat is niet nodig. Juist vrijheid op de medicijnmarkt en concurrentie tussen farmaceuten zal die verbetering van medicijnen en het bewust voorschrijven door artsen stimuleren 2

9 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argumentatie met het voorbeeld van het bedrijf van de Sacklers en het onderscheid tussen recht als juridische beoordeling en moraal als gedeelde waarden, of het Angelsaksische model een goede invulling is van de vrije markt.

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik vind het Angelsaksische model geen goede invulling van de vrije markt. In dat model ligt de nadruk op recht. In het voorbeeld van schikkingen bij rechtszaken over de verantwoordelijkheid van de Sacklers voor verslavingen aan hun medicijnen, gaat die nadruk op recht ten koste van enig moreel besef ten aanzien van de gebruikers van hun medicijn. Omdat ze zo veel geld verdienken aan het verkopen van verslavende pillen, kunnen ze zich een gigantische juridische afdeling permitteren die aanklachten kan afwenden door te schikken. In het Angelsaksische model kan die nadruk op recht dus het morele kompas verdoezelen dat je anderen niet voor je eigen gewin in de ellende van een verslaving stort.

of

- Ik vind het Angelsaksische model een goede invulling van de vrije markt. Bedrijven moeten juridisch beoordeeld worden en niet moreel. De nadruk op recht is volgens mij een veel duidelijker onderscheid dan wanneer je bedrijven op hun morele verantwoordelijkheid zou moeten beoordelen. Bovendien kunnen morele aspiraties om iets goeds te doen voor de samenleving heel goed buiten een bedrijf worden ingelost, door bijvoorbeeld schenkingen te doen aan goede doelen. Dat er in het geval van de Sacklers steeds kan worden geschikt, zegt misschien meer over het rechtssysteem dan over het Angelsaksische model. Als de Sacklers echt schuldig zijn aan misleiding over de verslavende werking van hun medicijnen, dan zullen ze daar vroeg of laat juridisch voor bestraft worden.

Opgave 2 Donuteconomie

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met de rol van het kapitaal dat volgens Marx de vrije markt gericht is op economische groei: in een vrije markt waarin kapitaal een doel op zich is, wordt gestreefd naar vermeerdering van het kapitaal 1
- een uitleg met de rol van het kapitaal dat volgens Marx een vrije markt die gericht is op economische groei op gespannen voet staat met het goede leven, omdat het streven naar winstmaximalisatie leidt tot uitbuiting / omdat alle verhoudingen in kapitaal worden uitgedrukt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Marx staat in de vrije markt kapitaal centraal. Waar geld in de oude ruileconomie een middel was, is dat in de moderne economie een doel op zich geworden. Door het streven naar winstmaximalisatie wordt de economie aangejaagd: de productie moet groeien en er moeten steeds nieuwe afzetmarkten gevonden worden. Zo is economische groei verbonden met de vrije markt 1
- Volgens Marx staat deze centrale rol van het kapitaal op gespannen voet met het goede leven. Om te kunnen groeien en de winsten te kunnen vergroten, worden arbeiders steeds verder uitgebuit, wat ten koste gaat van hun goede leven / Doordat alles in het teken staat van kapitaalvermeerdering komen alle verhoudingen tussen mensen in het teken hiervan te staan, waardoor ook voor de kapitalisten het goede leven verarmt 1

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Nussbaums kritiek op het bnp als criterium voor het goede leven: de gemiddelde welvaart in een land zegt niets over de mate waarin mensen in staat zijn een goed leven te leiden 1
- een weergave met tekst 2 van een overeenkomst tussen Nussbaums *capabilities approach* en Raworths donutmodel: ze gaan beide uit van minimale voorwaarden die mensen de kans geven om tot bloei te komen 1
- een weergave van een kritiekpunt vanuit Raworths donutmodel op Nussbaums *capabilities approach*, met de dimensie van het goede leven natuur: in de *capabilities approach* staan alleen de mogelijkheden van mensen centraal, terwijl Raworth met het donutmodel de natuur ziet als grens aan die mogelijkheden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Nussbaum is het bnp niet geschikt als maatstaf voor het goede leven, omdat de totale welvaart in een land niets zegt over hoe die welvaart is verdeeld en of iedereen bijvoorbeeld wel toegang heeft tot onderwijs of in staat is om een gezond leven te leiden of betrokken te zijn bij bestuur 1
- Zowel Nussbaum als Raworth benadrukt dat iedereen over bepaalde *capabilities* moet beschikken. Zo zegt Raworth in tekst 2 dat het niemand mag ontbreken aan basisvoorzieningen als eten, zorg, onderwijs enzovoort. Dit sluit aan bij Nussbaums *capabilities approach* dat mensen een aantal mogelijkheden, zoals onderwijs, moeten kunnen ontwikkelen om tot een goed leven te kunnen komen 1
- Waar Nussbaum naar de mogelijkheden van mensen kijkt, stelt het donutmodel een duidelijke grens aan de groei van die mogelijkheden. Hoewel Nussbaum het belang benadrukt van het aangaan van relaties met andere dieren, bespreekt zij niet het gevaar van het negeren van de grenzen van de planeet en staan alleen de *capabilities* van mensen centraal 1

12 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argumentatie dat Latours kritiek op het subject-objectschema gebruikt kan worden als kritiek op Raworths regeneratieve economie: Raworths regeneratieve economie blijft uitgaan van een scheiding tussen mens en natuur waarin de natuur in dienst staat van de behoeftebevrediging van de mens.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Latour benaderen we de relatie tussen mens en natuur vanuit het subject-objectschema, waarbij de mens aan de kant van het subject staat en de natuur aan de kant van het object. Deze subject-objecttegenstelling is volgens Latour echter een niet-empirische abstractie. Raworth lijkt nog steeds uit te gaan van een subject-objectschema. Het doel van de economie is volgens haar voorzien in ieders behoeften binnen de grenzen van de planeet. Daarmee is de natuur nog steeds het objectieve decor waarbinnen de behoeften van het menselijk subject bevredigd kunnen worden.

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Heideggers onderscheid tussen de natuur als bestelbaar bestand en de natuur als *physis*: als bestelbaar bestand is de natuur iets wat opgeëist kan worden, terwijl de natuur als *physis* een onberekenbare kracht is die uit zichzelf opkomt 1
- een argumentatie met dit onderscheid of Raworths regeneratieve economie een duurzame relatie tussen mens en natuur kan opleveren 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Heidegger ziet de moderne techniek de natuur als bestelbaar bestand, dat opgeëist kan worden om energie en grondstoffen te leveren. Dat is wezenlijk anders dan een ontbering van de natuur als *physis*, waarin de natuur als een onberekenbare kracht uit zichzelf opkomt 1
- Ik denk dat Raworths regeneratieve economie een duurzame relatie tussen mens en natuur kan opleveren. Het probleem van de huidige economie is dat zij de natuur ziet als bestelbaar bestand, dat opgeëist kan worden als grondstof voor menselijke activiteit. Het probleem met die houding is dat de natuur daarmee wordt gezien als onuitputtelijke bron. Maar we weten dat grondstoffen eindig zijn. Raworths regeneratieve economie erkent die eindigheid en zet in op een natuur die de ruimte krijgt om te regenereren, om vanuit zichzelf opnieuw tot bloei te komen. Dit sluit veel meer aan op de benadering van de natuur als *physis* en leidt zo tot een duurzamere relatie tussen mens en natuur 1

of

- Volgens mij biedt de regeneratieve economie van Raworth nog geen duurzame relatie tussen mens en natuur. Ook de regeneratieve economie is primair gefocust op wat het voor de mens oplevert, weliswaar minder brut uitbuitend dan de ‘oude’ economie, maar de natuur wordt nog steeds gezien als instrument ten behoeve van de mens. Op die manier verschijnt de natuur nog steeds als bestelbaar bestand, hooguit als een bestand waarbij je soms wat langer op je bestelling moet wachten. Dat is nog iets heel anders dan de natuur werkelijk als *physis* zien, als een onberekenbare kracht die uit zichzelf opkomt. In die benadering wordt de natuur gezien als iets wat, los van haar betekenis voor de mens, intrinsieke betekenis heeft. Pas met zo’n houding van ontzag voor de natuur kunnen we werken aan een duurzame relatie met haar 1

14 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met tekst 4 van Hegels opvatting dat vrijheid niet verwerkelijkt kan worden zonder de burgerlijke maatschappij, omdat moderne (zedelijke) instituties de ruimte openen waarin het individu pas echt vrij kan zijn, zoals in tekst 4 instituties nodig zijn voor een wederkerige, menselijke economie 1
- een weergave van Hegels begrip *Anerkennung* als de verdubbeling van het zelfbewustzijn 1
- een argumentatie of een mensbeeld gebaseerd op Hegels begrip van *Anerkennung* leidt tot een ander economisch model dan het model gericht op groei dat is gebaseerd op het mensbeeld van de homo economicus 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Hegel is het een misvatting om te denken dat vrijheid iets individueels is. We kunnen pas vrij zijn binnen de sociale, culturele en politieke ordening van de maatschappij. Deze ordening noemt Hegel de zedelijkheid. In de specifieke vorm van zedelijkheid die de burgerlijke maatschappij is, zorgen instituties ervoor dat er een ruimte is waarin het individu wordt erkend als persoon en daardoor vrij kan zijn. Dit zie je terug in tekst 4. Volgens Raworth zijn er instituties als sportverenigingen nodig die zorgen voor normen, regels en relaties die ons in staat stellen om met elkaar samen te werken en op elkaar te bouwen. Deze connecties zorgen voor sociale cohesie en voorzien in fundamentele menselijke behoeften als participatie, ontspanning, bescherming en het gevoel ergens bij te horen. Pas binnen en dankzij dat verband kun je volgens Hegel vrij zijn 1

- Onder *Anerkennung* verstaat Hegel de verdubbeling van ons zelfbewustzijn. Door de wederzijdse achtung van mijzelf en de ander als persoon kunnen we werkelijk vrij zijn 1

- Ik denk dat een mensbeeld gebaseerd op *Anerkennung* leidt tot een andere economie dan een economie die gebaseerd is op de mens als homo economicus. Ik denk dat als je gelooft dat de mens berekenend en op zichzelf gericht is en altijd meer wil, we vast blijven zitten aan een model dat gericht is op eindeloze groei. Als we ons echter realiseren dat we alleen dankzij wederzijdse erkenning vrij kunnen zijn, zullen we ook in het economische verkeer die relaties erkennen en veel eerder met elkaar gaan samenwerken dan dat we met elkaar gaan concurreren vanuit gecalculeerd eigenbelang. Ik denk dat een economie gebaseerd op *Anerkennung* dus ook een ander economisch model tot gevolg heeft, waarin samenwerking en relaties centraal staan in plaats van eigenbelang en eindeloze groei 1

of

- Ik denk niet dat een mensbeeld gebaseerd op *Anerkennung* leidt tot een ander economisch model dan het model gericht op groei. Raworth bijvoorbeeld, heeft het in de tekst over sportverenigingen en festivals. Dit zijn situaties waarin mensen samen iets ondernemen en tot stand brengen. Dat lijkt inderdaad gebaseerd te zijn op wat Hegel *Anerkennung* noemt, de wederzijdse erkenning van elkaar als persoon. Maar de levendigheid van de economie waar Raworth het ook over heeft, bestaat alleen maar dankzij een gezonde economische groei. Het is een dwaze gedachte dat mensen niet naar meer welvaart en een beter leven zullen streven. En omdat de wereldbevolking groeit, moet de economie ook blijven groeien om iedereen een goed leven te bieden. Dus ook al ga je uit van een mensbeeld dat gericht is op wederzijdse erkenning in plaats van op individualistisch, gecalculeerd eigenbelang, dat verandert nog niets aan het onderliggende economische model 1

15 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie voor Raworths opvatting dat intrinsieke motivatie voor een algemeen belang actief gestimuleerd moet worden, met Foucaults opvatting van macht, waarin individuen zichzelf onderwerpen aan institutionele/sociale normen, wat tot normalisering leidt 1
- een argumentatie tegen Raworths opvatting dat intrinsieke motivatie voor een algemeen belang actief gestimuleerd moet worden, met Foucaults opvatting van macht, waarin individuen zichzelf onderwerpen aan institutionele/sociale normen, wat tot normalisering leidt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Foucault werkt de macht van moderne instituties zo dat mensen de machtsuitoefening op zichzelf toepassen en gaan voldoen aan een bepaalde toestand die als normaal wordt voorgesteld. Als je, zoals Raworth, wilt dat de sociale kant gestimuleerd wordt en mensen intrinsiek gemotiveerd raken voor het algemeen belang, dan is deze vorm van machtsuitoefening een goed idee, omdat je kunt manipuleren wat mensen als normaal gaan beschouwen. Als mensen hun gedrag zo gaan disciplineren dat dit in het algemeen belang is, heeft dat veel positievere gevolgen voor de samenleving dan de vorm waarin mensen op hun individuele belang worden aangesproken. Het is daarom goed dat het idee van rationeel eigenbelang niet langer als de norm wordt voorgesteld en dat je in willen zetten voor het algemeen belang genormaliseerd wordt 1
- Volgens Foucault oefenen moderne instituties zoals het onderwijs of de psychiatrie macht uit doordat mensen zich onderwerpen aan deze macht en zich zo gaan vormen naar een bepaalde norm. Die verdeckte vorm van machtsuitoefening zie je ook terug in de opvatting van Raworth dat de sociale kant van mensen actief gestimuleerd moet worden. Zij is er voorstander van om via subtile, verdeckte ingrepen mensen zo te disciplineren dat het idee van de mens als sociaal wezen genormaliseerd wordt. Ongeacht haar goede bedoelingen is dit net zo'n vorm van machtsuitoefening als proberen mensen hun gedrag te beïnvloeden door ze te benaderen als calculatorende individuen die gericht zijn op hun eigenbelang 1

Opgave 3 Hoe de mens een batterij werd

16 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argumentatie of de Adidas-reclame een goede bijdrage aan zingeving is, met een implicatie van markteconomische spiritualisering: het levend houden van zinkwesties door commerciële belevingsgerichte bedrijven / zingeving wordt een vluchtig onderdeel van de consumptiecultuur.

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een implicatie van markteconomische spiritualisering is dat commerciële bedrijven zinkwesties levend kunnen houden. Dit doet Adidas volgens mij met de reclame *I am positive energy*. De reclame kan inspirerend werken, omdat iemand daarin een sterk vrouwbeeld ziet, van een vrouw die sport op straat en uitstraalt dat de straat ook van haar is. Dit kan toeschouwers aan het denken zetten over hoe vrij zij zichzelf voelen op straat of het kan hen inspireren om bij te dragen aan rechten van vrouwen. Op die manier kan een eenvoudige reclame bijdragen aan zingeving, doordat iemand zijn leven in een groter geheel gaat plaatsen.

of

- Een implicatie van markteconomische spiritualisering is dat zingeving verwordt tot een oppervlakkige en vluchige consumptiecultuur. Dat is hier het geval, want het draait hier om de verkoop van sportkleding. Voor Adidas is belangrijk dat we denken ‘als ik een Adidas-outfit aantrek, voel ik me ook zo stoer en energiek’, zodat er lekker veel spullen verkocht worden. Dit is een typisch voorbeeld van de oppervlakkigheid van de zingeving. Het beeld van zo’n stoere vrouw is eendimensionaal, terwijl echte zingeving draait om de vraag naar de plaats die we hebben in de gehele kosmos. Zo’n feelgoodreclame draagt aan die zoektocht volgens mij niks bij.

17 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argumentatie of de metafoor van de mens als oplaadbare batterij past bij het goede leven, met:

- een strategie van Nussbaum voor de omgang met kwetsbaarheid: immuniseren als het leven zo inrichten dat ons geluk niet langer verstoord kan worden door externe factoren / erkennen als kwetsbaarheid beamen en koers houden in wisselende omstandigheden 1
- een definitie van zin als invulling van een groter geheel dat het goede leven betekenis geeft, die ingaat op kwetsbaarheid 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De metafoor van de oplaadbare batterij past niet bij het goede leven. Ik kan me het best vinden in Nussbaums strategie van het omarmen van kwetsbaarheid. Daarbij denk ik ook aan grotere levensgebeurtenissen, zoals ernstig ziek worden of een geliefde verliezen. Dan kan je maar het best proberen om met die kwetsbaarheid om te gaan door die te erkennen. Mijn definitie van zin die ingaat op kwetsbaarheid zou ik formuleren als: je bewust zijn van je kwetsbaarheid in de gehele kosmos, waardoor je klein geluk gaat waarderen. De metafoor van de oplaadbare batterij vind ik te simplistisch hierbij, omdat het verwerken van levenservaringen vaak levensvragen oproept. Alleen ‘bijtanken’ om daarna weer ‘energiek’ te zijn, vind ik als metafoor tekortschieten

2

of

- Ik vind de metafoor van de oplaadbare batterij passen bij het goede leven. Iedereen moet voor zichzelf zoeken naar manieren om zijn batterij opgeladen te houden. Dat wil zeggen: zoeken naar wat energie en geluk oplevert en energieslurpers vermijden. De immuniseringstrategie die Nussbaum onderscheidt, vind ik daarom een mooie uitleg van waar wij als mens voor staan: het leven zodanig inrichten dat het geluk niet wordt verstoord door externe factoren. Wij zijn als mensen bij uitstek in staat om onze omstandigheden goed te organiseren. Zin definieer ik daarom als het in eigen hand nemen van het leven, in de wetenschap dat we maar kleine radertjes zijn in een oncontroleerbare totaliteit. Zo kunnen we kwetsbaarheid zoveel mogelijk vermijden

2

18 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met het begrip ‘individualiserende ideologie’ dat de paradox van de verwerkelijking van de vrijheid via de vrije markt in de prestatiemaatschappij een toename van het aantal burn-outs kan verklaren: doordat succes en falen worden gezien als individuele in plaats van gedeelde verantwoordelijkheid, kan de psychische druk oplopen en leiden tot een burn-out.

voorbeeld van een goed antwoord:

De huidige vrije markt kan worden gekenmerkt als een prestatiemaatschappij. Hier heerst een individualiserende ideologie, waarbij succes wordt gezien als het gevolg van je eigen keuzes en prestaties. Iedereen krijgt de kans om op de vrije markt succesvol te zijn en wanneer dit niet lukt, ‘mankeert’ het individu iets. Dit kan een toename van het aantal burn-outs verklaren, omdat de psychische druk op het individu om te slagen hierdoor hoger oploopt dan wanneer er zou worden gewezen op de maatschappelijke verantwoordelijkheid of op de omstandigheden waarmee iemand te dealen heeft.

19 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de opvatting dat iemand autonoom is als de door de rede bepaalde wetten worden gerespecteerd 1
- een weergave van de opvatting dat iemand autonoom is als die persoon komt tot hoogst-individuele zelfexpressie 1
- een argumentatie met een afweging van deze twee opvattingen van autonomie vanuit welke opvatting herstel van een burn-out in een prestatimaatschappij het best mogelijk is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens de opvatting van autonomie als rationele bepaling van plichten ben je autonoom als de door de rede bepaalde wetten worden gerespecteerd. Zo is de mens volgens Kant vrij wanneer hij deze wetten aan zichzelf oplegt. Volgens Locke kunnen mensen met de rede inzien dat ze de natuurwet moeten respecteren op basis waarvan iedereen gelijke rechten heeft 1
- Volgens de opvatting van autonomie als authenticiteit ben je vrij als je komt tot hoogst-individuele zelfexpressie. Dat is een 'waarachtig' leven, waarin je niet meegaat met de massa 1
- Ik denk dat de regels van de rede waarover Kant en Locke spreken, eigenlijk niets anders zijn dan de opvattingen van de maatschappij die wij hebben verinnerlijkt. Sociale druk in een nieuw jasje. Veel mensen met een burn-out zijn zichzelf kwijtgeraakt omdat ze zich te veel hebben gevoegd naar de maatschappelijke regels en voorschriften. Daarom is de opvatting van autonomie als authenticiteit volgens mij vruchtbaarder. Ik denk dat mensen geen essentie hebben en dat er geen regels zijn om je aan vast te houden. Ieder moet die absolute vrijheid onder ogen zien en zichzelf maken, los van de maatschappelijke verwachtingen. De opvatting van autonomie als authenticiteit kan herstel van een burn-out dus volgens mij veel beter stimuleren dan nog meer maatschappelijke regels, in de vorm van een wet van de rede 1

of

- Volgens de opvatting van autonomie als authenticiteit ben je vrij als je authentiek leeft, vanuit 'eigenlijkheid'. Deze opvatting helpt iemand die wil herstellen van een burn-out volgens mij niet. Deze zoektocht levert misschien nog wel meer psychische druk op, omdat je jezelf moet 'maken', onafhankelijk van de massa, en daarin helemaal op jezelf bent teruggeworpen. De opvatting van autonomie als de rationele bepaling van plichten kan meer bijdragen aan herstel. In plaats van de druk van de prestatimaatschappij over te nemen, moet een individu zich volgens mij bezinnen op de vraag wat de leidende principes in ons leven moeten zijn. Zo ontwikkel je een moreel kompas, waarmee je ook kunt navigeren door de verplichtingen van de prestatimaatschappij 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

20 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met Nietzsches opvatting van nihilisme dat het idee van de Übermensch invloed heeft gehad op de westerse cultuur: Nietzsches opvatting – dat de moderne samenleving repressief en nivellerend is, in plaats van te erkennen dat ‘God dood is’ en men daarom eigen waarden moet creëren – vond weerklank in de westerse kunst/politiek/economie 1
- een uitleg met het voorbeeld van de ‘bezigen’ dat het idee van de Übermensch invloed heeft gehad op de westerse cultuur: Nietzsches idee – dat de westerse cultuur de mens, zoals de ‘bezigen’, aanzet om zich zonder hogere activiteit te voegen naar de kudde, in plaats van te leven als een Übermensch die zich ontworstelt aan de massa door eigen waarden te scheppen – vond weerklank in de westerse kunst/politiek/economie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Nietzsche is de zogenaamde rationele fundering van de moraal uit de Verlichting een schijnvertoning, omdat deze teruggaat op christelijke waarden. Volgens Nietzsche is God echter dood en heeft het leven geen zin. Alleen de Übermensch ziet in dat het leven een chaotisch krachtenspel zonder moreel fundament is, en weet zijn eigen waarden te creëren. Deze gedachten van Nietzsche hebben later een grote weerklank gevonden in de westerse kunst, politiek en economie 1
- Het idee van de Übermensch heeft geleid tot kritiek op de westerse cultuur, omdat deze onderdrukkend en nivellerend zou zijn. De christelijke moraal draait om het beschermen van de zwakken, ten koste van de scheppende machtsmensen, stelt Nietzsche. Dit heeft geleid tot ‘kuddemensen’, van wie niemand boven het maaiveld uitsteekt. De Übermensch steekt daar juist wel bovenuit en denkt en bepaalt zelf. Deze kritiek is ook van toepassing op de ‘bezigen’ uit tekst 5. Ze denken niet zelf na, maar zijn ‘lekker bezig’, zonder zich af te vragen waarom. Deze kritische analyse van de massamens is later voortgezet in de westerse filosofie, dichtkunst, politiek en ook economie 1

21 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van een verschil tussen de benadering van arbeid in de prestatiemaatschappij en in het protestantisme, met een van de theologale deugden geloof/hoop/liefde: in het protestantisme staat alle arbeid in het teken van liefde voor / geloof in God / hoop op het Koninkrijk van God, terwijl arbeid in de prestatiemaatschappij draait om status in onze maatschappij 1
- een argumentatie met een van de theologale deugden geloof/hoop/liefde of deze deugd een tegenwicht kan bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De theologale deugd liefde houdt de opdracht in om je concreet in te zetten voor het welzijn van anderen. Ieder beroep waarin je je talent gebruikt en je medemensen dient, is daarmee zinvol. In de prestatiemaatschappij hebben veel mensen afscheid genomen van deze protestantse visie op arbeid en het idee van werken als dienst aan God. De prestatiemaatschappij kan eerder worden gezien als een hyperactieve ratrace, waarin slechts enkele beroepen worden gezien als maat voor succes 1
- De theologale deugd hoop wordt omschreven als het vermogen en de wil om het goede te laten groeien, op weg naar het Koninkrijk van God. Dit kan volgens mij een goed tegenwicht bieden tegen de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft. Want ook al lijkt het leven van ieder individu eindig, het is belangrijk om vertrouwen te houden in het goede en te blijven geloven in een betere toekomst voor de mensheid. Ik denk dat de theologale deugd hoop dus zeker een tegenwicht kan bieden aan de hopeloosheid van de ervaring die Han beschrijft 1

of

- Door de theologale deugd geloof kan iemand een andere werkelijkheid gaan vermoeden achter de zichtbare aardse realiteit, en het goede gaan zien op onverwachte plaatsen. Geloof stelt iemand als het ware in staat 'met Gods ogen' naar de werkelijkheid te kijken. Zonder een geloof in God kan deze deugd echter geen inhoud krijgen en ontstaat er dus ook geen vermoeden van een andere werkelijkheid achter de onze. In een geseculariseerde tijd kan de theologale deugd geloof daarom volgens mij geen betekenisvol tegenwicht bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft 1

Opmerking

Aan antwoorden waarin bij beide deelvragen dezelfde theologale deugd is toegepast en/of waarin er in het tweede deelantwoord is geargumenteerd vanuit de theologale deugd liefde, kunnen ook scorepunten worden toegekend.

22 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat arbeiden volgens Arendt dominant is geworden in de moderne consumptiemaatschappij: daarin is alles onderdeel geworden van het cyclische proces van produceren en consumeren / worden alle andere activiteiten dan arbeid hobby of spel genoemd 1
- een argumentatie met een voorbeeld van werken of een herwaardering van werken een tegenwicht kan bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft 1
- een argumentatie met een oordeel over Arendts kritiek op Marx' ideaal van de *animal laborans* – dat een *animal laborans* zijn tijd volgens Arendt niet gebruikt voor hogere zaken, zoals Marx dacht, maar om te consumeren – of een herwaardering van werken een tegenwicht kan bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- In de moderne consumptiemaatschappij is arbeiden volgens Arendt dominant geworden. Als alles om consumptie draait, dan wordt het cyclische proces van produceren en consumeren onontkoombaar. Alles dat wordt geproduceerd wordt immers ook weer geconsumeerd, er blijft niets over. Deze cyclus van consumeren en produceren is wat Arendt arbeiden noemt, en in de prestatiemaatschappij is vrijwel alle activiteit dus verworden tot arbeiden 1
- Het herwaarderen van werken, zoals Arendt dit bedoelt, doen we door ons te richten op het creëren van duurzame zaken. We moeten bijvoorbeeld klimaatneutrale gebouwen gaan neerzetten die generaties lang meegaan. Zo scheppen we een toekomstbestendige wereld. Dit vergroot ook de kans op een mooie toekomst voor de mens en de aarde en kan tegenwicht bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid 1
- Ik ben het eens met Arendts oordeel over de *animal laborans*. In hun vrije tijd houden de meeste mensen zich niet bezig met hogere activiteiten. Mensen zijn volgens mij luie consumenten, die kiezen voor gemak en zich laten verleiden door steeds nieuwe spullen. In die zin zit de neiging om de wereld 'op te gebruiken' diep in de aard van de mens. Juist daarom denk ik dat het belangrijk is om als samenleving werken te herwaarderen. Door als samenleving in te zetten op langdurig gebruik en te investeren in zaken met duurzame waarde, kunnen we de luie consument in onszelf aan banden leggen 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Arendt ziet werken als het creëren van duurzame zaken, die voortbestaan nadat hun makers zijn verdwenen en die helpen een bestendige wereld te bouwen. Voorbeelden hiervan zijn de Eiffeltoren of *De Nachtwacht*. Ik denk echter niet dat deze 'grootse' zaken een tegenwicht bieden aan de ervaring van definitieve eindigheid die Han beschrijft, omdat deze zaken net zo goed zullen vergaan. Over duizenden jaren is *De Nachtwacht* ongetwijfeld verdwenen en de herinnering eraan waarschijnlijk ook 1
- Marx' ideaal van de *animal laborans* houdt in dat de arbeider steeds meer vrije tijd krijgt en deze zal gaan besteden aan 'hogere activiteiten'. Volgens Arendt hebben we meer vrije tijd gekregen, maar wordt die vooral gebruikt om te consumeren. Arendt ziet het creëren van duurzame zaken (werken) als een voorbeeld van zo'n 'hogere activiteit', die volgens haar van veel groter belang is dan consumptie. Ik vind deze analyse van Arendt te eenzijdig, want ik zie dat grote belang van werken niet, omdat ook de grote werken volgens mij dus eindig zijn. Dan kunnen we volgens mij onze vrije tijd net zo goed besteden aan zaken die nu voor ons van belang zijn, zoals sporten, afspreken met vrienden of zelfs consumeren. Een poging tot het schilderen van een *Nachtwacht* verandert naar mijn idee niets aan de eindigheid van de mensheid en de aarde waarover Han het heeft. Met dat besef zullen we vooral moeten leren leven 1

23 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de supernova van zingeving die Taylor beschrijft de eenzaamheid kan versterken: zingeving heeft geen collectief karakter meer, maar is een hyperindividuele aangelegenheid geworden die mensen in eenzaamheid op zichzelf kan terugwerpen 1
- een uitleg dat *agapè*-liefde volgens Taylor de aandacht voor elkaar kan bevorderen: *agapè*-liefde, die begint bij God en uitgaat naar alle mensen, heeft aandacht voor ieder uniek individu 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Taylor verliezen levensbeschouwingen en religies hun gemeenschapsvormende karakter. Zingeving is een hyperindividuele zaak geworden, waardoor overkoepelende opvattingen over zingeving als een supernova uiteen zijn gespat tot eindeloos veel individuele visies. Ieder moet voor zichzelf bepalen welke levensbeschouwelijke visie bij hem past, zonder terug te kunnen vallen op de collectiviteit. Dit kan eenzaamheid versterken 1
- Volgens Taylor vormt liefde de kern van onze ervaring van moraal. De inspiratie voor die liefde schuilt volgens Taylor echter niet van nature in mensen, zoals in het humanisme werd gedacht. Die liefde begint volgens hem buiten ons, bij God. *Agapè*-liefde laat zich volgens Taylor niet in een algemene morele code vatten. Het draait er juist om elk individu en iedere situatie te beschouwen als uniek. *Agapè*-liefde ‘ziet’ iedereen en kan daarom de aandacht voor elkaar bevorderen 1

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 3 juli.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	Patrick Radden Keefe, Het pijnstillerimperium, 2021
tekst 2-3	www.brainwash.nl , Waarom de economie niet alleen om groei draait, 2018
afbeelding	www.pzc.nl/economie/de-economie-is-als-een-donut~a4b7fe90/
tekst 4	Kate Raworth, Donuteconomie, 2017
tekst 5	Friedrich Nietzsche, Menselijk, al te menselijk, 1878